

СЕКЦІЯ 3. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИХОВАННЯ

УДК 373.5.015.311:316.613

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ ПІДЛІТКІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ШКОЛИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Атрошенко Т.Ю., аспірант кафедри
соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти
*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

У статті розглядаються питання формування соціального досвіду учнів основної школи. Уточнено зміст поняття «соціальний досвід», визначено особливості взаємодії особистості з оточуючим світом, проаналізовано питання формування соціального досвіду учнів у законодавстві України. Підтверджено положення щодо визначальної ролі школи як у пізнавальному, так і в соціальному розвитку дитини, залученні її до загальнолюдських цінностей.

Ключові слова: соціальний досвід, соціальне середовище, основна школа, ціннісні орієнтації.

В статье рассматриваются вопросы формирования социального опыта учеников основной школы. Уточнено содержание понятия «социальный опыт», определены особенности взаимодействия личности с окружающим миром, проанализирован вопрос формирования социального опыта учеников в законодательстве Украины. Подтверждено положение относительно определяющей роли школы как в познавательном, так и в социальном развитии ребёнка, приобщении его к общечеловеческим ценностям.

Ключевые слова: социальный опыт, социальная среда, основная школа, ценностные ориентации.

Atroshenko T. Yu. THE PROBLEM OF FORMATION OF SOCIAL EXPERIENCE OF ADOLESCENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE SCHOOL: THE THEORETICAL ASPECT

The article deals with the formation of social experience of pupils in secondary school. The content of the concept «social experience» is clarified. The peculiarities of personality's interaction with the outside world is determined. The representation question of forming social experience of pupils in the Ukraine's legislation is analyzed. It is confirmed the assertion about schools' prominent role in cognitive and social development of the child, her attract to human values.

Key words: social experience, social environment, secondary school, values orientations.

Постановка проблеми. Модернізація усіх сфер життя, яка відбувається на сучасному етапі розбудови української держави, вимагає від особистості вміння швидко адаптуватися до різноманітних явищ соціального середовища, долати життєві труднощі, активізувати власний потенціал до самореалізації і самоствердження у різних сферах людської життєдіяльності, підґрунтям чого постає засвоєний нею соціальний досвід. Оскільки входження людини у світ соціальних відносин супроводжується засвоєнням та відтворенням культури соціуму, в якому вона функціонує, та людства загалом, необхідною ланкою допомоги дітям у формуванні їхнього соціального досвіду є навчально-виховний процес основної школи. Аналіз теорії і практики досліджуваної проблеми дозволив виявити суперечності між об'єктивною потребою суспільства в соціалізованих громадянах та наявним рівнем сформованості в учнів соціального досвіду, усвідомленням значення сприятливого соціального середо-

вища школи для формування соціального досвіду учнів та відсутністю можливостей його створення і функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування особистості в соціальному середовищі досліджували М. Галагузова, Н. Сейко, М. Уйсімбаєва, В. Ягупов. Соціальний досвід підростаючого покоління у своїх працях розглядають О. Алеко, І. Бех, Т. Білан, Н. Голованова, М. Даурова, О. Іванова, А. Капська, Т. Кухаренко, Г. Марчук, В. Орел, А. Поліщук та інші дослідники. О. Буковською, В. Вербицьким, Л. Сафрановою розкрито формування соціального досвіду підлітків. Розвиток соціального досвіду в умовах школи досліджували Д. Алфімов, О. Архипов, С. Архипова.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз проблеми формування соціального досвіду підлітків у навчально-виховному процесі школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. З моменту, коли людство почало замислюватися над проблемами форму-

вання особистості, воно стало ледь трохи ближчим до їх розв'язання, оскільки соціокультурне середовище існування людини постійно перебуває у стані змін, генеруючи тим більше питань, чим більше вимог ставиться до особистості. Проте з перетвореннями середовища змінюється і сама людина, зазнаючи впливу функціональних сегментів і підсистем суспільства, які здійснюються як у філогенезі, так і в онтогенезі, формуючи якості людства загалом та конкретної особистості зокрема. Основою такого впливу є соціалізація особистості як процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище, що супроводжується засвоєнням і відтворенням культури суспільства внаслідок взаємодії людини зі стихійними та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх її вікових етапах [3, с. 17]. О. Безпалько вказує на те, що суть соціалізації полягає у тому, що вона є процесом і результатом розвитку та самозміни людини під час набуття нею соціального досвіду [5, с. 81].

Соціальне середовище, у межах якого відбувається накопичення соціального досвіду, охоплює людину і створює відповідні умови її життєдіяльності. Звертаючись до праць О. Безпалько, М. Галагузової, Н. Сейко, М. Уйсімбаєвої, В. Ягупова, можемо сказати, що соціальне середовище втягує людину в певну формалізовану діяльність, яка дозволяє індивіду виробити власні погляди, набути певних навичок. Воно охоплює людину з моменту її народження і безперервно впливає на неї, не випускаючи з-під свого впливу. Виховання і соціальне середовище нерозривно взаємопов'язані у процесі соціалізації індивіда – підготовки його до життя в безперервно мінливому світі.

Погоджуючись із П. Штомпокою, звертаємо увагу на те, що міжособистісний простір, у якому проходить життя людини, має велику кількість складових елементів: у контексті сім'ї, соціально-розважальному (дитячий майданчик), економічному (похід до магазину), релігійному (недільна меса), політичному контексті (голосування), контексті сусідів, освіти (дитячий садок, школа, університет), професійному (місце роботи), розваг (кіно, дискотека) тощо [18, с. 26]. Ніколи людина не залишається на самоті, від народження до смерті її оточують інші, і вона повинна спілкуватися з ними, влаштовувати своє життя серед інших. Вона витягує різний досвід із таких контактів, порівнює власний досвід із досвідом близьких і знайомих людей, узагальнює його, виводить із нього різні життєві стратегії, які застосовує у повсякденній практиці [18, с. 12]. В. Ільїн

зазначає: «сфера людського в історії – сфера регуляризованого. У колі спілкування ми взаємозалежні. Підґрунття дій – наш вибір, без якого ми – елемент природи, але вибір підготовлений. Ефект соціальності – ефект залучення, участі, співпричетності» [7, с. 25]. Адже особистість не може існувати відокремлено, не зазнаючи впливу величезного механізму людського співжиття. Тому й відбувається довільне або мимовільне узгодження поведінки з наявною у суспільстві системою очікувань.

Наведемо деякі з визначень, наданих науковцями поняттю соціального досвіду.

На думку Н. Голованової, соціальний досвід – це завжди результат дій дитини, активної взаємодії із навколишнім світом. Оволодіти соціальним досвідом означає не просто засвоїти суму відомостей, знань, навичок, зразків, а й володіти тим засобом діяльності та спілкування, результатом якого він є [4, с. 270].

Ю. Сандалова трактує «соціальний досвід» як досвід участі людини у різних видах діяльності й міжособистісної взаємодії під час виконання комплексу соціальних ролей, що позначається на розумінні життя і ставленні до різних його проявів. У зв'язку з цим соціальний досвід визначає зміст установок і знань, рівень розвитку її умінь та навичок [15].

В. Москаленко визначає «соціальний досвід» як підсумок попереднього розвитку суспільства, в якому зафіксовано результати діяльності людей у суттєвому їх значенні. Нею зазначається, що в соціальному досвіді акумулюються справжні досягнення людства й передаються від покоління до покоління у процесі соціалізації індивідів [12, с. 12].

В енциклопедії для фахівців соціальної сфери «соціальний досвід» тлумачиться як сукупність практично засвоєних соціальних знань, умінь, навичок; соціальна зміна людини, її становлення та подальше вдосконалення під впливом взаємодії її із соціокультурним середовищем життєдіяльності, з іншими людьми, з навколишнім світом у культуровідповідних сферах життєдіяльності, відтворення нею яких-небудь соціальних явищ, процесів на практиці з метою пізнання і перетворення соціальної дійсності [5, с. 39].

Також соціальний досвід розглядається як єдність різного роду вмінь і навичок, знань і способів мислення, стереотипів поведінки, інтеріоризованих ціннісних орієнтацій і соціальних установок, відображених відчуттів і переживань [14].

Л. Сафронова стверджує, що формування соціального досвіду є наскрізним

поняттям, яке пронизує усі сфери розвитку особистості та проявляється в її думках, емоціях та вчинках [16, с. 215].

Проаналізувавши визначення вищезазначених науковців, можемо зробити висновок, що соціальний досвід – це результат засвоєння індивідом під час активної взаємодії із навколишнім світом сукупності наявних у суспільстві норм, зразків поведінки, способів мислення, засобів спілкування, цінностей, сформованих у ході соціокультурного розвитку.

Г. Марчук розглядає соціальний досвід як результат засвоєння суспільного досвіду. На думку дослідниці, соціалізація сучасної дитини повинна спиратись на інтерес до світу людей, бажання наслідувати те, що варте наслідування [11]. До неї приєднується практичний психолог І. Кривенко, яка зазначає, що саме у процесі формування соціального досвіду діти мають набути навичок та практичних умінь для соціальної адаптації, а також навчитися вирізняти себе з-поміж інших, відстоювати свою індивідуальність, «не розчинятись» у групі однолітків [9].

Тут доцільним буде звернутися до думки Дж. Локка [10, с. 156] про те, що дитина не народжується із розмаїттям ідей, які стануть предметом її майбутнього знання. Вона збагачується ними поступово. Із дитиною, без сумніву, можна було б влаштувати так, щоб із досягненням зрілого віку вона мала дуже малу кількість навіть звичайних ідей. Але оскільки всі немовлята оточені предметами, що безперервно і різноманітно впливають на них, то багато ідей закарбовуються у дитячій душі, незважаючи на те, чи піклуються про це. Світло, кольори, звуки впливають на відповідні органи чуття і торують собі шлях до розуму. Проте, зазначає Дж. Локк, якщо дитину до зрілого віку тримати в такому місці, де б вона бачила лише чорне і біле, вона б набула ідей червоного або зеленого не більше, ніж набуває ідеї особливого смаку устриць або ананасів той, хто з дитинства ніколи не куштував їх.

На думку Л. Канішевської, формування соціального досвіду ефективно здійснюється під час соціально-культурної діяльності. Змістом соціально-культурної діяльності вона вбачає інтелектуальний, емоційний і досвід «поведінки» особистості, який визначає вибір тих чи інших видів діяльності. Чим ширший діапазон вибору, тим більше особистість залучена до реальних життєвих процесів, тим швидше скорочується дистанція між «загальнолюдськими уроками життя» і «власним досвідом» (прожитим і пережитим самостійно) [8, с. 117].

Хоча соціальний досвід і накопичується упродовж усього життя людини, та саме в підлітковому віці відбувається значна кількість змін, які можуть стати визначальними у його засвоєнні. Для цього складного періоду характерними є негативні прояви, деяка дисгармонійність особистості, зміна інтересів, вияв у поведінці протесту стосовно дорослих. Проте він відрізняється також значною кількістю позитивних проявів: зростання самостійності, більша різноманітність та змістовність взаємин з однолітками й дорослими, значне розширення та істотна зміна сфери діяльності підлітка, розвиток відповідального ставлення до себе та інших людей. Головним у підлітковому віці є вихід дитини на якісно нову соціальну позицію, у якій формується її свідоме ставлення до себе як до члена суспільства.

З огляду на це вченими здійснюються спроби врахувати весь спектр соціальних інститутів, які беруть участь у формуванні соціального досвіду підлітків (сім'я, школа, позашкільні освітньо-виховні установи, засоби масової інформації тощо). Наприклад, М. Шакурова відзначає, що однією із базових соціальних потреб суспільства є потреба в усвідомленому «вирощуванні» молодого покоління, зокрема, феноменом соціального життя, транслятором впливів факторів соціалізації, суб'єктом соціального виховання дослідниця бачить загальноосвітню школу. Вона розглядає можливість й історичний досвід реалізації школою завдань соціального виховання, тенденції розвитку школи як соціального інституту [17].

Цю ж думку репрезентовано в законодавстві України. Державними нормативними актами (Законом України «Про загальну середню освіту», Національною доктриною розвитку освіти, Законом України «Про освіту», Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні, проектом Концепції громадянської освіти та виховання в Україні) передбачається, що всебічний розвиток особистості має забезпечуватися шляхом навчання і виховання, які ґрунтуються на національних та загальнолюдських цінностях, засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості в інтересах людини, родини, суспільства, держави і передбачають набуття особистістю соціального досвіду та орієнтації у реаліях і перспективах соціокультурної динаміки.

У Законі України «Про загальну середню освіту» можна побачити, що загальна середня освіта передбачає своїм результатом соціальний розвиток особистості, оскільки її завданнями (стаття 5) є вихо-

вання громадянина України; формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдарувань; виховання в учнів (вихованців) відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина; виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної мови, регіональних мов або мов меншин та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй [6].

Засади формування соціального досвіду дитини також простежуємо в Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні, якою передбачається розробка системи заходів у закладах різного типу, що відповідають культурологічним орієнтаціям, етнічним та соціальним особливостям у конкретних соціально-економічних умовах регіону [13]. Програма вказує на необхідність ефективнішого використання національних традицій, сучасного педагогічного досвіду, підтримання розвитку регіональних і місцевих систем виховання, що враховують територіальні, соціальні та національні особливості.

Внесок у дослідження питання формування соціального досвіду в школі також зроблено Д. Алфімовим, який розглядає набуття соціального досвіду учнів через виховання лідерських якостей на всіх вікових етапах у сучасній загальноосвітній школі [1]. Соціальний досвід учнів 5–7 класів, на думку вченого, спрямований на участь в органах учнівського самоврядування та в проектній діяльності, а 8–9 класів – характеризується їх участю в учнівській організації «Федерація молоді», проектній та науково-дослідницькій діяльності.

Г. Марчук відзначає, що «соціальний досвід, до якого залучається дитина з перших років життя, акумулюється і проявляється у соціальній культурі. Засвоєння культурних цінностей, їх перетворення є одним із фундаментальних завдань освіти» [11].

С. Архипова й О. Архипов здійснюють аналіз системи різнобічної соціально-культурної діяльності у сучасній школі як основи для розвитку соціального, соціально-культурного й морального досвіду. Ними зазначається, що розвиток соціального досвіду випускника сучасної школи, процес його соціалізації у шкільні роки життєдіяльності буде протікати успішно, якщо забезпечиться поєднання інтелектуального й соціального досвіду, розвитку індивідуальних здібностей і соціально значущих якостей особистості, особистих і суспільних ціннісних орієнтації та інтересів особистості учня [2, с. 5].

Тобто одним із важливих складників формування соціального досвіду є набуття під час навчально-виховного процесу позитивних ціннісних орієнтацій. Пошанування цінностей кожним із нас – від органічної убудованості в структуру гуманітарних відносин, до яких ми долучаємося через канали виховання. Виховання вирішує нашу долю, закладаючи вектор самозвеличення, націлюючи на єдність свідомості особистості за допомогою самоповаги [7, с. 46]. Що ж до співвідношення знання і цінностей, то варто зауважити, що у процесі навчання дитина не тільки пізнає світ, а й діє у своєму подальшому житті на основі отриманого знання. Тобто знання у широкому значенні включає не лише уявлення про те, що має місце, а і плани на майбутнє, оцінки, норми, обіцянки, застереження, ідеали, зразки та ін.

У ході навчально-виховного процесу учням надаються абсолютні цінності, які є загальнозначущими, але інтеріоризуються індивідом і перетворюються на систему власних ціннісних орієнтирів. Оцінка підлітком речей зумовлена його сутністю, віковими особливостями і проявляється як можливість, властивість, здатність цілком визначеного ставлення до світу. Саме тому взаємодія між людиною і суспільством має двосторонній характер. Суспільство, прагнучи до збереження соціальної системи, своїх соціальних структур, формує певні соціальні стереотипи, стандарти, зразки поведінки, ціннісні установки. Особистість, у свою чергу, щоб не бути в опозиції до суспільства, засвоює такий соціальний досвід, входячи до соціального середовища, системи соціальних зв'язків. Проте наявна в особистості природна активність сприяє тому, що вона зберігає і розвиває тенденцію до автономії, волі, незалежності, формування власної позиції. Як наслідок, відбувається розвиток і перетворення не тільки самої особистості, а й суспільства загалом та соціального середовища школи зокрема.

Висновки з проведеного дослідження. Своєчасне формування соціального досвіду допомагає в урегулюванні суспільного життя, сприяє встановленню якісно нових взаємин між людьми та групами, пошуку якіснішого і змістовнішого способу життя. Завдання школи – допомогти підліткам сформувати необхідний соціальний досвід, оскільки головним у підлітковому віці є вихід дитини на якісно нову соціальну позицію. Проте науковий аналіз висвітленої проблеми дає підстави визначити її мало-розробленою у теорії та методиці педагогічної науки. Перспективи подальших

розвідок полягають у визначенні й обґрунтуванні умов формування соціального досвіду підлітків у навчально-виховному процесі школи, розробці практичних засад їх реалізації в освітньому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алфімов Д.В. Соціальний досвід учнів – запорука успішного виховання лідерських якостей школярів / Д.В. Алфімов // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2011. – № 2. – С. 11–23.
2. Архипова С. Розвиток соціального досвіду особистості в умовах школи / С. Архипова, О. Архипов // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – № 1. – С. 4–8.
3. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : [навч. посіб.] / О.В. Безпалько. – К. : Центр учб. літ-ри, 2009. – 208 с.
4. Голованова Н.Ф. Общая педагогика : [учеб. пособ. для вузов] / Н.Ф. Голованова. – СПб. : Речь, 2005. – 317 с.
5. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І.Д. Звереві. – К. – Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
6. Про загальну середню освіту : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.
7. Ильин В.В. Аксиология / В.В. Ильин. – М. : Изд-во МГУ, 2005. – 216 с.
8. Канішевська Л.В. Організація соціально-культурної діяльності старшокласників шкіл-інтернатів з формування соціального досвіду / Л.В. Канішевська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді / Ін-т проблем виховання АПН України. – Кіровоград : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2010. – Вип. 14. – Кн. I. – С. 116–124.
9. Кривенко І.О. Збагачення соціального досвіду як засіб становлення загально-пізнавального розвитку та соціальної компетентності дошкільнят / І.О. Кривенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psychologdepp.in.ua/instrumentariy/files/file24.doc>.
10. Локк Дж. Сочинения : в 3-х т. Т.1. Опыт о человеческом разумении / Дж. Локк. – М. : Мысль, 1985. – 621 с.
11. Марчук Г.В. Формування соціального досвіду дітей старшого дошкільного віку в процесі соціалізації / Г.В. Марчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/pspo/2010_29_1/Marchuk.pdf.
12. Москаленко В. Проблема виховання в контексті соціалізації особистості / В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2005. – № 2. – С. 3–17.
13. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Книга класного керівника / упоряд. С.В. Кириленко, Н.І. Косарева. – Харків : Торсінг плюс, 2005. – С. 288–327.
14. Ребенок как объект и субъект социализации. Социальный опыт ребенка как основа его социализации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://studopedia.ru/3_50356_rebenok-kak-ob-ekt-i-sub-ekt-sotsializatsii-sotsialniy-opit-rebenka-kak-osnova-ego-sotsializatsii.html.
15. Сандалова Ю.В. Ценность опыта социальных отношений в социализации студентов / Ю.В. Сандалова // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://science-education.ru/ru/article/view?id=15385>.
16. Сафронова Л.Б. Визначення стану сформованості соціального досвіду підлітків у процесі позашкільної діяльності / Л.Б. Сафронова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2015. – Вип. 19. – Кн. 2. – С. 214–223.
17. Шакурова М.В. Социальное воспитание в школе : [учеб. пособ.] / М.В. Шакурова ; под ред. А.В. Мудрика. – М. : Академия, 2004. – 272 с.
18. Sztompka P. Socjologia. Analiza społeczeństwa / P. Sztompka. – Kraków : Znak. – 2012. – 485 s.